

La mort d'Efialtes

M. Teresa Fau

I.

«Quant al vostre conciudadà Efialtes, encara no han estat descoberts aquells qui el feren morir».

Antifont V 68 és la referència més acostada en el temps a l'assassinat d'Efialtes, el ciutadà atenès el nom del qual és associat a la retallada de poders soferta per l'Areòpag vers l'any 462-1 aC.

El capítol XXV de l'aristotèlica *Constitució d'Atenes* es fa també ressò de la mort d'Efialtes, tot presentant aquest personatge com a enemic inexorable de l'Areòpag i recollint un incident —en veure uns delegats de l'Areòpag, Efialtes, convençut que es disposen a fer-lo agafar, cerca, espavorit, refugi en un altar— que posa en evidència la seva por davant dels areopagites. Amb l'ajut de Temístocles, Efialtes aconsegueix desproveir del seu poder el consell oligàrquic, però, «al cap de poc temps», mor «occit arterosament (δολοφονηθείς) per Aristòdic de Tanagra».

Plutarc¹ abona la tesi de l'assassinat, a la vegada que pren partit contra Idomeneu², que atribuïa el crim a un Pèricles ple de gelosia i d'enveja contra el nostre personatge. Segons Plutarc, la desaparició d'Efialtes, de qui remarca la seva actitud contra els oligarques i a favor del poble, s'hauria produït perquè «els enemics conspiraren contra ell i, d'amagat (κρυφαίως), el mataren per mitjà d'Aristòdic de Tanagra».

Diodor de Sicília³ emfasitza els danys causats per Efialtes a l'Areòpag i explica que no se'n sortí «impunement»⁴ sinó que, «occit durant la nit, la seva vida tingué un final obscur».

1. *Per.* 10.

2. FGrHist 338F8.

3. XI 77,6.

4. Els editors prefereixen la lectura ἀθῶος a ἀθρόως.

II.1.

Aquesta és tota la informació que ens han transmès els grecs sobre la mort del nostre personatge. És evident que hi ha unanimitat a l'hora de considerar que Efiàltes fou assassinat. I això mateix opina la majoria d'autors contemporanis⁵. Les fonts antigues, amb l'única excepció d'Antifont, coincideixen també a mencionar la mort de l'atenès immediatament després d'al·ludir a aquells que havien patit les conseqüències de la seva activitat, tot possibilitant que hom arribi a vincular el crim a una iniciativa de l'Areòpag. El nostre article en vol deixar constància i, alhora, anant una mica més enllà, es proposa de cridar l'atenció sobre certs elements que apareixen en les narracions del fet i que, en altres contextos, serveixen per caracteritzar l'activitat de la institució areopagítica.

El testimoni de Diodor remarca, com hem vist, que la mort d'Efiàltes es produí «durant la nit». I creiem que aquesta no és una dada irrellevant, atès que, en la tradició hel·lena, hi ha punts de contacte entre la nocturnitat i l'Areòpag.

En efecte, a *Les Eumènides* d'Èsquil, Atenea, en pronunciar el parlament que institueix aquest consell, el defineix com a «εὐδόντων ὑπερ / ἔγρηγορός φρούρημα γῆς»⁶, paraules que C. Riba⁷ tradueix per «guardia de la terra, sempre despert en defensa dels qui dormen» i que, amb una gran eficàcia, apropen la institució atenesa a imatges de vetlla i de salvaguarda⁸. Encara més: en diversos passatges d'aquesta mateixa obra, de la qual P. Vidal-Naquet⁹ fa notar que es clou amb una processó nocturna¹⁰, apareix la nit —i la negror que li és pròpia— vinculada a uns éssers que tenen molt a veure amb l'existència de l'Areòpag. Em refereixo, naturalment, a les Erínies, les filles de la nit¹¹, vestides de ne-

5. Hi ha, però, alguna veu discrepant: D. STOCKTON («The death of Ephialtes», *CQ* 32, 1982, pp. 227-8), basant-se en el fet que les fonts no esmenten la presència de ferides en el cos d'Efiàltes, dedueix que aquest podria haver mort de causes naturals. Com a exemple representatiu de la postura contrària —ço és, aquella que admet que, efectivament, hi hagué un homicidi— cfr. C. HIGNETT, *A history of the Athenian constitution to the end of the fifth century b.c.*, Oxford 1952, p. 213. Quant a opinions sobre qui fou l'autor de l'assassinat, vegeu el capítol setè de l'obra de L. PICCIRILLI, *Efiàltes*, Gènova 1988.

6. Vv. 705-6. Cfr. v. 692.

7. Èsquil, *Tragèdies* III, FBM, Barcelona 1934, p. 163.

8. E.R. DODDS («Morals and Politics in the *Orestea*», *The ancient concept of progress and other essays*, Oxford 1973, pp. 45-63) posa en relació la frase d'Èsquil amb altres expressions (Arist. *Ath.* 4,4 i 8,4, *Plu. Sol.* 19) que atribueixen a l'Areòpag una actitud de vigilància en el si de la polis.

9. «Chasse et sacrifice dans l'*Orestie* d'Eschyle», a J.-P. VERNANT - P. VIDAL-NAQUET, *Mythe et tragédie en Grèce ancienne*, Paris 1982, pp. 133-58.

10. Cfr. vv. 1022 i 1041-2.

11. Cfr. vv. 321-2, 416, 745, 792-3, etc... Sobre les Erínies com a filles de la nit, vegeu C. RAMNOUX, *La nuit et les enfants de la nuit dans la tradition grecque*, Paris 1986, p. 103 ss.

gre¹², que experimenten una fosca rancúnia¹³ i que han rebut de Clitemnestra sacrificis nocturns¹⁴.

Seguint en aquesta mateixa línia, caldrà que recollim una informació segons la qual l'Areòpag exercia les seves funcions precisament durant la nit. Dos passatges de Llucià hi fan referència: l'un¹⁵, en una aferrissada argumentació a favor de la prevalença d'allò que hom veu damunt d'allò que hom escolta, ens forneix la notícia que la institució atenesa celebrava audiència de nit, mentre que l'altre¹⁶ recull el consell de no tenir en compte l'edat, l'aparença o la bona anomenada d'aquell que parla i d'actuar com ho fan els areopagites, «que jutgen de nit i en la foscor, per tal de no parar esment en els oradors, sinó en les paraules que aquests pronuncien».

II.2.

Tornem de bell nou a l'episodi de la mort d'Efiàltes per tal de subratllar-ne una altra característica. Em refereixo al fet que les fonts recollides a l'inici d'aquest article ens han informat, successivament, que «encara no han estat descoberts» aquells qui mataren el nostre personatge¹⁷, que aquest fou assassinat «arterosament», que uns enemics «conspiraren contra ell», que el feren occir «d'amagat» i que «la seva vida tingué un final obscur»¹⁸, dades que, més enllà de la seva —discutible, o no— versemblança, ens remetent a un mateix context d'ocultació i de secret, context que, d'altra banda, escau d'allò més, segons la tradició cultural grega, a la institució areopagítica. Els capítols 72, 73 i 80 del discurs *Contra Neera* ens assabenten d'un incident en el qual l'actuació oculta juga un paper destacat. L'atenès Estèfan ha casat la seva —suposada— filla Fano amb Teògenes, l'individu designat per ocupar el càrrec d'arcont-rei. Actuant així, Estèfan ha transgredit les lleis de la polis, car la noia, filla de la cortesana Neera, és una ξένη, cosa que la incapacita per a contreure matrimoni legítim amb un ciutadà. Però el pitjor del cas és que, com a muller de l'arcont-rei, Fano arriba a acomplir aquells actes sacrificials «que no han de ser divulgats» (ἄροητα) i duu a

12. Cfr. vv. 351 i 370. Als vv. 181-3, la negror de les Erinies contrasta amb la blancor de les fletxes d'Apol·lo: ho fa constar P. VIDAL-NAQUET (*op. cit.* a la n. 9, p. 156), a qui hem manllevat la majoria de les dades exposades en aquest paràgraf.

13. Cfr. v. 832.

14. Cfr. vv. 106-9. Sobre la relació existent entre les Erinies i l'acompliment de sacrificis nocturns, vegeu-ne els escolis *ad loc.*

15. *Dom.* 18.

16. *Herm.* 64.

17. Més endavant tindrem ocasió d'ocupar-nos d'Aristòdic de Tanagra, assenyalat per dues fonts com a la mà executora del crim.

18. El mot ἄδηλον —obscur—, en la nostra versió— indueix G. H. OLDFATHER (*Diodorus Siculus* IV. The Loeb Classical Library, Cambridge (Mass.) - Londres 1956, p. 327) a traduir la frase de la següent manera: «none ever knew how he lost his life.»

terme rituals «secrets» (ἀπόρρητα) de gran transcendència per a la comunitat i permesos únicament a dones d'origen irreprotxable. L'accés de Fano a allò que li era vedat motiva la intervenció de l'Areòpag, que fa indagacions sobre la identitat de la transgressora. En assabentar-se de la veritat, el consell decideix castigar Teògenes, però, això sí, es proposa de fer-ho «en secret» (ἐν ἀπορρήτῳ).

Climent d'Alexandria¹⁹, fidel a una tradició segons la qual Èsquil hauria estat indiscret en relació amb Eleusis²⁰, explica que el dramaturg comparegué davant l'Areòpag pel fet d'haver donat a conèixer en escena dades referents als misteris eleusins. El mateix Climent afegeix, però, que Èsquil aconseguí un veredicté d'absolució en manifestar que ell no havia estat mai iniciat als misteris.

Dinarc²¹ afirma que l'Areòpag custodiava τὰς ἀπορρήτους διαθήκας —ο ἀποθήκας— que garantien la seguretat d'Atenes. R.W. Wallace²² crida la nostra atenció sobre el fet que Wolf, el primer editor de Dinarc, havia proposat θήκας, mot que hom pot traduir per «tombes». L'autor americà creu que la hipòtesi de Wolf, acceptada pels editors de la Teubner, és «attractiva», atès que l'Areòpag, que assumeix la tasca de preservar allò secret, guardava la tomba d'Èdip, la qual, situada en un indret desconegut per a la majoria de ciutadans, assegurava la continuïtat de la polis atenesa. És, doncs, a aquest fet que s'estaria referint Dinarc i —segueix opinant Wallace— hauria emprat la forma plural θήκας per motius merament retòrics.

Compromès en la preservació d'allò que és i que, pel bé de la comunitat, ha de continuar sent secret, l'Areòpag arriba a incorporar l'actuació secreta a —almenys— algunes de les seves intervencions. Hem tingut ocasió de veure-ho en la decisió de castigar «en secret» l'arcont-rei Teògenes, i ho podem constatar també en llegir la notícia²³ que ens informa que, en temps de Soló, quan el consell areopagític exercia el seu dret a castigar algú amb una multa, n'ingressava l'import al tresor públic sense fer constar per escrit la causa que havia originat la sanció. Més encara: sembla com si, de tant sovintejar la relació amb allò que pertany a l'àmbit del secret, el tarannà mateix dels areopagites n'hagués quedat afectat. Consti que ho diem amb un punt d'ironia, en la qual cosa no diferim essencialment d'aquells autors que, tot recorrent a una expressió proverbial, atribueixen als membres de l'Areòpag un caràcter peculiarment reservat²⁴, fins al punt d'afirmar la im-

19. *Strom.* II 14,60.

20. Cfr. Arist. *EN* 1111a10, Heraclid. Pont. fr. 170 WEHRLI i Ael. *VH* V 19. Vegeu també J. RÜDING, «Le délit d'impieété d'après la législation attique», *MH* 17, 1960, pp. 87-105.

21. I 9.

22. *The Areopagus Council to 307 b.c.*, The Johns Hopkins University Press 1985, p. 109. Sobre l'ús de ἀπόρρητος i de ἄρρητος en contextos místics, cfr. W. BURKERT, *Homo necans*, Berlín 1972.

23. Arist. *Ath.* 8,4.

24. Cfr. Them. *Or.* XXI 263a, Suid. *s.v.* ἄρεοπαγίτης i Juv. *Sat.* IX 101.

possibilitat tant d'identificar-ne alguns com d'arribar a conèixer el nombre exacte d'integrants de la institució²⁵.

D'altra banda, la destresa amb què l'Areòpag es mou en el marc d'allò ocult li atorga una indiscutible competència a l'hora de dictaminar sobre quelcom tan recòndit com són les intencions de l'ésser humà, fent possible, per exemple, que el consell absolgui la dona que, amb tota certesa, ha matat un home²⁶ i que, en canvi, condemni per participació en un delictes de sang l'individu que no duia a les mans cap element capaç de provocar la mort²⁷. I li atorga també competència a l'hora de trobar la veritat que s'amaga en un somni, conduint així vers un desenllaç positiu un afer envitricollat que semblava, en principi, destinat a no tenir solució²⁸.

III.1.

Un cop establert que hi ha una relació entre l'Areòpag i dues característiques —nocturnitat i secret— associades a la mort d'Efialtes, passem a ocupar-nos d'Aristòdic de Tanagra, l'home a qui dues de les fonts consignades a l'inici d'aquest article (ens referim al text aristotèlic i al passatge plutarquià) presenten com a autor material de l'assassinat.

La tradició hel·lena guarda, a propòsit d'aquest personatge, un silenci exasperant i, fora de la notícia que el relaciona amb l'acció homicida, no existeix cap altra referència a l'individu en qüestió, la qual cosa ens obliga a iniciar la recerca prenent com a base els testimonis que ens informen sobre la mort d'Efialtes.

Dos trets caracteritzen la manera de fer d'Aristòdic de Tanagra: la seva capacitat per actuar arterosament (la víctima morí *δολοφονηθείς*) i la seva vinculació amb l'àmbit d'allò ocult (els enemics d'Efialtes se'n serviren *κρυφαίως*). Sí, a més, prestem atenció a la notícia de Diodor segons la qual l'assassinat es produí durant la nit, resultarà que Aristòdic de Tanagra té unes característiques (capacitat per al *dolos*, relació amb allò que és ocult i una especial habilitat per a l'actuació nocturna) que el connoten

25. Cfr. Ath. VI 255 ss.

26. Arist. *MM* I 16,2. La mort es produí després que l'individu en qüestió begués el filtre amorós que, amb voluntat no precisament homicida, li havia lliurat la dona. Cal fer constar que l'Areòpag té també jurisdicció en casos d'homicidi per enverinament, és a dir, en situacions en què la mort ha estat administrada de manera «oculta». Cfr. D. XXIII 24, Arist. *Ath.* 57,3 i Poll. VIII 117.

27. Cfr. D. LVI 25. Es tracta del pare de la sacerdotessa de Brauró, que fou l'instigador d'un assassinat. El text especifica que el subjecte rebé el càstig, «tot i no haver tocat la víctima».

28. Ciceró (*De Divin.* I 54) recull un episodi, suposadament protagonitzat per Sòfocles, el qual, advertit reiteradament per un somni sobre la identitat de l'home que havia robat un valuós objecte del temple d'Hèracles, acudi a l'Areòpag. El consell prengué les mesures oportunes i el cas fou feliçment resolt.

com a personatge *mètic*, és a dir, posseïdor d'aquella mena de saviesa que —tal com demostren M. Detienne i J.-P. Vernant²⁹— té a veure amb la sagacitat, l'astúcia, la facilitat per a preveure allò que pot esdevenir-se, la capacitat per a dissimular i per a posar paranys, la subtileza i la facultat de mantenir-se en un estat de vetlla vigilant enfront de l'adversari.

La *metis* d'Aristòdic de Tanagra l'aveïna a un altre personatge, anomenat també Aristòdic, que coneixem gràcies a un relat d'Heròdot³⁰. Es tracta d'un il·lustre ciutadà de Cime, fill d'Heraclides, que gosà modificar les conseqüències d'una indicació oracular. En efecte, l'oracle dels Brànquides havia ordenat el lliurament als perses de Pacties, un enemic de Círc que s'havia refugiat a Cime. Aristòdic posa en dubte la veracitat del missatge rebut i assumeix la tasca de fer, ell personalment, una segona consulta a la divinitat. En rebre una resposta idèntica a la primera, duu a terme el pla que, amb premeditació (ἐξ προνοίης) havia concebut: es posa a donar voltes entorn del temple i a expulsar-ne les aus que hi havien fet niu. Mentre està realitzant aquesta acció, se sent una veu que recrimina el seu capteniment. Aristòdic, però, no resta pas sense recursos (οὐκ ἀπορήσαντα), sinó que respon al déu: «Senyor, tu que defenses així els teus suplicants, ordenes, en canvi, als cimeus que lliurin el seu suplicant?». L'estratègia té èxit, almenys en un primer moment³¹, i el refugiat és enviat a Mitilene.

La *metis* d'Aristòdic fill d'Heraclides es manifesta en la seva capacitat per a posar paranys, per a actuar amb premeditació i per a trobar sortida (πρόσος) en moments difícils³². A ell li ha estat útil a l'hora d'ajudar la seva ciutat a afrontar una situació compromesa, a Aristòdic de Tanagra li ha servit per matar Efiàltes. I, arribats a aquest punt, cal dir que no és estrany de trobar, en la literatura grega, més personatges anomenats Aristòdic que, d'una manera o d'una altra, se situen en contextos de *metis*³³.

Una altra remarca a propòsit d'aquest nom. L'etimologia el vincula a l'exercici de δίχη. I això ens fa pensar en un text a què al·ludíem en començar aquest article. En efecte, a l'hora de presentar els testimonis de l'assassinat, recollim un passatge de Plutarc que atribuïa a Aristòdic de Tanagra l'execució del crim. La mateixa font fa un breu comentari de l'actuació política d'Efiàltes, de qui afirma que inspirava terror als oligarques i que era inexorable contra aquells que havien faltat a δίχη en relació amb el poble (τῶν τὸν δῆμον ἀδικουμένων). Aquest Efiàltes que vetlla per tal que el poble no es vegi privat de δίχη acaba sent neutralitzat per un

29. Les ruses de l'intelligence. La métis des Grecs, Paris 1974.

30. I 57-60.

31. Pacties serà finalment lliurat als perses pels habitants de Quios.

32. En l'obra citada a la n. 29 es fa palès que la possessió d'aquestes habilitats és pròpia de personatges mètics.

33. Algun d'aquests individus fins i tot arriba a aparèixer com a víctima d'una situació de *metis*. Aquest seria el cas de l'Aristòdic pare d'un noi que, *de nit*, és sorprès per un llop (animal inequívocament *mètic*), en realitat un veí que, amb les seves habilitats amañades, el fa caure en el parany de la seducció (AP XII 250).

individu que possibilita que els oligarques —ço és, els ἄριστοι— no siguin privats de la δίκη que creuen que els correspon. Així, *Aristòdic* podria ben bé ser un «nom parlant» que, d'una banda, ocultaria la identitat real de l'homicida i, d'una altra, explicitaria els motius de l'assassinat³⁴.

III.2.

Prenem ara en consideració l'altre element que configura el nom amb què coneixem l'assassí d'Efialtes, vull dir la referència a Tanagra³⁵, l'indret on es produí un fet que suposem cronològicament proper a l'homicidi. En efecte, l'any 457 aC hi tingué lloc una batalla protagonitzada per espartans i atenesos. La victòria fou dels espartans, però això no impedí que aquests optessin per tornar al Peloponnès. Atenes reacciona amb rapidesa i, al cap de poc temps, les seves tropes obtenien a Enòfitia un triomf que significava l'inici d'un període d'ingerència en els afers de Beòcia³⁶.

Pel que fa a les circumstàncies que envoltaren la batalla de Tanagra, voldríem assenyalar alguns fets que proporcionen al combat unes característiques, diguem-ne, peculiars. Tucídides³⁷ ens informa que unes forces espartanes que eren a Beòcia i que acabarien participant en la batalla rebren, de manera oculta (χρόψα), la petició d'ajut d'uns atenesos que desitjaven enderrocar el sistema democràtic de la seva polis i aturar-ne la fortificació. A Atenes, mentrestant, hi ha la creença que les tropes espartanes no troben la manera de sortir (ἀπορῆν) de Beòcia en direcció al Peloponnès, i això, afegit a la sospita que hom intenta acabar amb el règim democràtic, fa que s'iniciïn les hostilitats. Durant la batalla, la cavalleria tessàlia, aliada dels atenesos, canvia de bàndol i pren partit a favor dels espartans.

Diodor³⁸ explica més detalladament l'actuació dels tessalis. Aquests, un cop s'ha fet de nit, decideixen atacar un comboi de subministrament atenès els vigilants del qual, ignorants de la deserció que s'ha produït, els reben com a amics. Els tessalis aprofiten l'avinentsa per a fer un gran carnatge entre els seus antics aliats.

34. Prenent com a base un text de Gregori de Nazianz (M 37,1393a) on Crist és qualificat de ἀριστόδικος en el sentit de «jutge òptim», hi ha també la possibilitat de veure en el nom de l'occidtor d'Efialtes una clara referència a l'Areòpag, la institució que fou emblemàticament perjudicada per l'estadista assassinat i que, com és prou sabut, exercia, quan s'esqueia, funcions judicials. També en aquest cas ens trobaríem, doncs, davant d'un «nom parlant» que ens impediria de saber com es deia, en realitat, l'homicida.

35. El text aristotèlic anomena Aristòdic Ταναγραῖος, el passatge plutarquià, Ταναγορίζος.

36. Vegeu D. MUSTI, *Storia Greca*, Roma-Bari 1990, pp. 350 i 355.

37. I 107,4-7.

38. XI 80,2-4.

Tant el testimoni de Tucídides com el de Diodor ens situen en un context *mètic*. En efecte, prèviament a la batalla hi ha l'*actuació oculta* d'uns atenesos que sol·liciten l'ajut de l'enemic; paral·lelament, els conciutadans d'aquests conspiradors *sospiten* que passa quelcom i atribueixen als espartans una situació d'*ἀπογία* (*no troben sortida*). Per acabar de reblar el clau, els tessalis, *de nit*, canvien de rengle, *enganyen* els homes que els han acollit com a amics i en maten *dolosament* una bona munió. Tot plegat ens remet a aquell context de *metis* que ja hem trobat en la recerca a propòsit del nom d'Aristòdic.

D'altra banda, la notícia tucidídea de l'intent de cop d'estat previ a la batalla evoca el fet que a Atenes hi havia un important sector oligàrquic no gens hostil a l'Areòpag i radicalment contrari als interessos representats per Efiàltes. I d'aquí neix un interrogant: quan trobem la referència a un tal Aristòdic «de Tanagra», hem d'entendre necessàriament que es tracta d'un individu «oriünd de Tanagra»? No hi hauria la possibilitat de pensar que som davant d'una determinada adscripció ideològica i que la denominació «de Tanagra» al·ludiria a algú compromès amb la posició política que abocà a l'intent sediciós, és a dir, a algú «relacionat amb» i no pas «provinent de» l'indret del combat? La conjectura no ens sembla del tot rebutjable³⁹ i refermarià la nostra hipòtesi que les fonts, en informar-nos sobre el nom de l'assassí d'Efiàltes, ens han transmès, en realitat, un «nom parlant».

IV.1.

Creiem oportú de complementar la recerca sobre el nom d'Aristòdic amb una indagació semblant a propòsit del nom d'Efiàltes. La finalitat és la mateixa: demostrar que els nostres testimonis permeten d'establir una relació entre els noms dels protagonistes —botxí i víctima— de l'acció homicida i les circumstàncies en què, suposadament, es produí l'assassinat.

«Efiàltes» és, en la tradició cultural grega, el nom que rep un ésser que hom vincula a una activitat que sol tenir lloc durant la nit: em refereixo al fet de somiar.

Artemidor⁴⁰ esmenta Efiàltes (al costat d'Hècate, Pan i Asclepi) com un dels éssers susceptibles d'aparèixer en els somnis dels mortals i interpreta el sentit que pot tenir la seva presència atenent a la manera en què es produeix.

39. La morfologia no hi està pas en contra. P. CHANTRAINE (*Etudes sur le vocabulaire grec*, Paris 1956, p. 103) assenyala que el sufix *-ιζός* pot ésser aplicat a coses i a persones «qui se trouvent en quelque rapport» amb un determinat poble o ciutat. Quan al sufix *-αοζ*, cfr. Ib). *La formation des noms en grec ancien*, Paris 1933 (reimpr. 1968), pp. 46-9.

40. II 34 i 37.

Eustaci⁴¹ no s'allunya gaire d'aquesta informació. Després d'indicar que el mot ἐπιάλτης pot prendre les formes ἐπιάλτης, ἠπιάλος ο, encara, ἠπιόλης, explica que ἠπιάλος és un terme que, ultra al·ludir a la febre que es manifesta acompanyada de calfreds, pot referir-se també al *daimon* que ataca els dorments⁴².

Com dèiem suara, els somnis —també els malsons— solen tenir lloc durant la nit. I no hi ha dubte que la nit és també el moment privilegiat de la foscor. Una foscor com la que sobrevé a un altre personatge anomenat Efialtes, aquest cop no pas un *daímon*, sinó un gegant que, atacat per Apol·lo i Hèracles, és ferit per ambdós: el tret d'Apol·lo li forada l'ull esquerre; el d'Hèracles, l'ull dret⁴³.

IV.2.

Si la tradició apropa «Efialtes» a l'àmbit de la nit per mitjà de la seva vinculació als somnis i a la obscuritat, també, per una altra via, l'acosta al món de la *metis*. I això gràcies a una notícia segons la qual «Efialtes» és el nom de l'home que, amb el seu capteniment arterós, perjudica emblemàticament el poble grec.

Heròdot⁴⁴ és una bona font per accedir al personatge, protagonista d'un delictes de traïció que cal situar en la Grècia de les guerres mèdiques, just en el moment en què el rei dels perses no veu la manera de sortir (ἀπορέοντος ... βασιλέως) de l'atzucac en què es troba, car no pot foragitar els combatents que s'han fet forts a les Termòpiles. Aleshores es presenta un tal Efialtes i, amb l'esperança d'ésser molt ben recompensat, li mostra el camí que duu al congost i que serà la via que empraran els perses per anorrear uns resistents que poc devien témer una escomesa com la que patiren. Amb aquesta acció el traïdor provoca la mort —Heròdot ho diu ben clarament: διέφθειρε— d'aquells homes que, tot i adonar-se de llur mort imminent, rebutgen la possibilitat de fugir.

La fi dels herois de les Termòpiles ens remet, com dèiem, a un context de *metis*. En efecte, quan l'enemic es trobava en una situació de ἀπορία, compareix un individu que es revela capaç de *trobar sortida* i de matar arterosament, és a dir de δολοφονεῖν. I amb això es clou el cercle i tornem altre cop a l'episodi de l'assassinat de l'estadista atenès. Fem memòria: la mort li arriba arterosament (fou occit δολοφονηθείς) i l'homicidi s'esdevingué durant la nit. *Nocturnitat* i *vinculació amb dolos* són dos trets que la tradició relaciona amb el nom «Efialtes». *Nocturnitat* i *vinculació*

⁴¹ Hom. *Od.* XI 315.

⁴² Afirmació que, pràcticament, coincideix amb la que trobem a *EM* 454. Per una referència a ἐπιάλτης-ἠπιάλος com a πνιγάλιον, cfr. Eustaci, Hom. *Il.* V 387.

⁴³ Apollod. I 6,2.

⁴⁴ VII 213-14.

amb dolos són, precisament, dues característiques de la mort de l'atenès Efiltes.

V.

Al llarg d'aquestes pàgines hem anat trobant diverses dades que ens han permès d'establir relacions i paral·lelismes entre determinats elements. De primer, hem constatat que l'Areòpag té unes formes d'actuació (relacionables amb l'àmbit de la nit i d'allò que és secret i ocult) que són també presents en l'episodi de l'assassinat d'aquell que fou considerat el seu acarnissat enemic. Després, hem tingut ocasió de posar de manifest que aquestes maneres de fer no eren pas alienes a Aristòdic, el presumpte homicida, de qui hem subratllat la vessant *mètica*, a la vegada que ens demanàvem si no ens trobem davant d'un «nom parlant» vinculable al sector oligàrquic i als intents desestabilitzadors de la democràcia atenesa⁴⁵ cronològicament propers a la batalla —també *mètica*— de Tanagra. Finalment, la *metis* —conjuntament amb la nocturnitat— ha tornat a fer acte de presència en la indagació sobre l'ús del nom «Efiltes» en els textos grecs.

Potser algú podria pensar que això que, a tall de brevíssim resum, acabem d'exposar és una simple enumeració de coincidències. No és pas aquesta la nostra opinió. Ben al contrari, som del parer que totes i cadascuna de les dades —fins i tot les aparentment més irrelevantes— que podem trobar en una narració tenen un sentit que mereix de ser descobert i pres en consideració. I, tornant al *leit-motiv* del nostre article, ço és, la mort d'Efiltes, voldríem fer una darrera remarca. I és que el testimoni cronològicament més acostat al succés (Antifont) es limita a esmentar l'assassinat sense al·ludir a cap altra circumstància. Per a llegir detalls concrets, hem de recórrer a fonts més allunyades (en algun cas, força més allunyades) en el temps. I no ens costa gaire de suposar que, quan trobem referències a la nocturnitat de l'esdeveniment, al *dolos* amb què es produí o al nom de l'homicida, no som, de fet, davant d'unes dades *històriques*, sinó davant d'uns elements producte d'un procés d'elaboració atribuïble a la mateixa tradició cultural grega.

⁴⁵ Per a una informació general sobre qüestions referides a allò que no és explícit en el món de la política hel·lena, cfr. C.G. STARR, *Political Intelligence in Classical Greece*, Leiden 1974.